

ТРИДЕСЕТ ГОДИНА ПОСЛЕ ЈАЛТЕ

Ускоро се навршава тридесет година од како је на Јалти 4. фебруара 1945. отпочела последња конференција трију великих државника: Рузвелта, Стаљина и Черчила, под чијим је руководством извојевана победа над хитлеровском Немачком. Рузвелт умире априла 1945, Черчил подноси оставку јуна исте године на функцију председника владе Велике Британије, након победе Лабуристичке странке на парламентарним изборима. На послератној политичкој сцени, од трију ратних великана, остаје само Стаљин; околност која није била без утицаја на послератни свет.

Тридесет година Јалта живи у популарној машти као мит и легенда, а у политичкој и правној литератури као најконтроверзнији догађај у новијој историји — темељ на који се многи позивају, било у позитивном, било у негативном смислу. Одлуке које су овога пута донете само су делимично остварене, делимично тешко кршене од стране њихових творца, а делимично никад нису остварене и остатју као жалосни споменик нестварној визији од које су пошли учесници конференције. Нема разлога да се слави овај јубилеј; али, ипак, годишњица пружа прилику за размисљање

Идеја за сазив конференције на врху потекла је од председника САД Рузвелта. У депеши упућеној Стаљину, 17. јула 1944, Рузвелт указује да се догођаји на фронту развијају тако брзо да је нужно, у што скорије време, да се одржи састанак између тројице политичара, Стаљина, Черчила и Рузвелта. У одвојеној депеши упућеној амбасадору САД у Москви, Аварел Хариману, Рузвелт је истакао: „Ви ћете сасвим природно схватити да у овом глобалном рату не постоји буквално ни једно питање, политичко или војно, за које САД нису заинтересоване. Ја сам дубоко убеђен да само нас тројица, и само нас тројица, можемо наћи решење још увек нерешених проблема.”⁽¹⁾ Дипломатска активност у току рата била је коцентрисана, претежно, на војну сарадњу; политички проблеми остали су на маргинама мисли моћних савезника. На претходној Техеранској конференцији Рузвелта, Стаљина и Черчила, одржаној од 28. новембра до 1. децембра 1943. године, резматрани су и усвојени само војни планови трију сила у односу на Немачку. По политичким питањима измењена су гледишта, али никакви споразуми нису закључени, нити је у том правцу било покушаја. Септембра 1944. Рузвелт се састао са Черчилом у Квибе-

(1) U. S. Dept. of State. Foreign Rel. of the United States, Diplomatic Papers, Publ. 6199.

ку; Стаљин је такође био позван, али је одбио да пође, мотивишући то војним потребама и нужношћу да остане у земљи. Што се победа над заједничким непријатељем ближила, Савезници су постајали свеснији дубоких разлика које их деле. Рузвелт је то отворено изнео у годишњој поруци Конгресу, 7. јануара 1945: „Неће бити лако градити мир међу народима. Заваравамо се уколико верујемо да ће пораз армија наших непријатеља донети мир за којим чезнемо. Безусловна капитулација непријатеља је само први, нужни корак — али само први... Међународна сарадња на којој трајан мир мора бити заснован није једносмерна улица.” (2) Сличну мисао изнео је и Стаљин у својој здравици на вечери, на Јалти 8. фебруара 1945: „Није било тако тешко чувати јединство у доба рата, јер је постојао заједнички циљ, који је сваком био јасан: победити заједничког непријатеља.” Он је, затим, додао „тежак задатак долази после рата, када ће различити интереси ићи у правцу поделе Савезника.” Ипак, изразио је уверење да заједничка решења могу бити пронађена (3).

Јалтска конференција сазвана је, дакле, да се размотре проблеми послератног света и пронађу решења горућих политичких питања, као што је питање Немачке, Пољске, Јапана, политичког карактера влада у емиграцији са којима су Савезници одржавали дипломатске односе и влада у земљи које су изникле из ослободилачких покрета. Занимљиво објашњење околности под којима је дошло до закључења Јалтског споразума дао је 13. августа 1951. године Хариман, пред Конгресом за спољне односе Америчког сената. Говорио је тада у својству специјалног саветника председника САД, али и као непосредни учесник у догађајима. По његовом схватању, првенствени циљ политике председника Рузвелта био је да се СССР задржи као ефективни савезник и после рата; али Председник је био заокупљен и страховањем да Москва не закључи сепаратни мир са Немачком, што би Западне савезнике довело у изузетно тешку ситуацију. Коначно, Рузвелт и Черчил дошли су до сазнања да се овога пута не може прихватити процедура 1919. у вези са послератним уређењем света. Отуда су настојали да још у току рата поставе основне смернице послератне сарадње и да пронађу решења специфичних проблема, нарочито у погледу третирања територија које ће се наћи под совјетском окупацијом (4).

Конференција на Јалти отпочела је 4. и трајала до 11. фебруара 1945. Стаљин и Молотов предлагали су да званични назив буде Кримска конференција; међутим, у историју је ушла под називом Јалтске конференције. Ток конференције био је веома успорен будући да није било симултаног превођења, него се преводила реченица по реченица, а свака делегација имала ј свог преводиоца. Ниједан стенографски извештај, ниједан званични записник није вођен. Свака страна водила је своје забелешке и свој записник. Отуда и размимомлажења око тумачења извесних ста-

(2) Annual Message of the President to the Congress. U.S. Dept. of State, Bulletin, Vol. XII, No. 289, Jan. 7, 1945.

(3) U. S. Diplomatic Papers, Publ. 6199 p. 798.

(4) U.S. Dept. of State, Bulletin, Vol. XXV, No. 636, Sept. 3, 1951, p. 371—379.

вова. Једна од најзначајнијих конференција у току другог светског рата завршена је објављивањем једног штурог коминикеа и неколико реченица из тајног протокола.

За конференцију на Јалти није био унапред предвиђен ни дневни ред. Неколико месеци пре конференције, дипломатским каналима измењена су мишљења по одређеним питањима и разматрана поједина питања унутар сваке од земаља. Отуда, непосредно пре састанка на Јалти састао се Черчил и Рузвелт на Малти од 30. јануара до 2. фебруара 1945, како би ускладили америчко-британско становиште о проблемима за које се претпостављало да могу бити предмет дискусије на Јалти. Сазнавши за овај састанак, Стаљин је, у свом стаљинском стилу, упутио депешу Рузвелту и Черчилу: „Рекао сам на Јалти а не на Малти”.

Интересантно је напоменути да су се у раној фази рата Сједињене Америчке Државе налазиле у улози арбитра између СССР и Велике Британије по питању будућности Европе, јер су се у појединим питањима испољила велика размимоилажења између ове две земље. Са друге стране, између САД и Велике Британије постојала су размимоилажења по питању будућности колонија, а подударност, до извесног степена, по тим питањима између САД и СССР. Тој проблематици САД су прилазиле са становишта једне високе индустријализоване земље и потребе либерализације светске трговине, односно економске политике у целини. При крају рата, односно већ од 1943, САД се ставља на страну Велике Британије и идентификује своје интересе са интересима Велике Британије. Ту леже корени будуће блоковске политике.

Конференција на Јалти пада у оном временском периоду када су Савезничке снаге бележиле значајне успехе на свим фронтовима. Рат је већ био пренет дубоко на немачку територију. Преостало је само да се изврше припреме за коначни обрачун са хитлеровском Немачком. Отуда, напоре до састанцима Рузвелта, Черчила и Стаљина, војни стручњаци трију савезничких држава одржавали су на Јалти свакодневне састанке током целе конференције. Без посебних тешкоћа усвојене су потребне одлуке; на конференцији је остварено потпуно војно јединство у погледу деловања Савезничких армија на свим европским ратиштима и тиме знатно убрзана безусловна капитулација Немачке. „Нацистичка Немачка је осуђена на пропаст”, констатује се у изјави о резултатима конференције. „Немачки народ ће једино цену свог пораза по себе скупо платити ако покуша да продужи са једним безнадежним отпором.”⁽⁵⁾ Постигнута је потпуна сагласност и о заједничкој политици и плановима за извршење одредаба о безусловној капитулацији. По овом плану, који је веома прецизно извршен, Немачка је подељена у три окупационе зоне, с тим да се и Француска позове да, ако то буде сама желела, преузме, такође, једну окупациону зону. Овим планом формирана је јединствена администрација и контрола помоћу једне Централне контролне комисије састављене од врховних војних заповедника трију сила са седиштем у Берлину.

(5) Уједињене Нације, Збирка докумената 1941—1945, стр. 46—47, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1947.

Постигнута је сагласност и у погледу заједничке акције на Далеком истоку против Јапана. СССР је прихватио да уђе у рат против Јапана, са којим је, иначе, био везан Пактом о ненападању, у року од два или три месеца после капитулације Немачке, али уз цену значајних територијалних уступака на Далеком истоку и коришћења трговачких лука и железница. Стаљин је, са своје стране, преузео обавезу да са Националном владом Кине, тј. са Чанг-Кај-Шеком закључи Пакт о пријатељству и савезу, како би својим оружаним снагама пружио помоћ Кини у циљу ослобођења Кине од јапанског јарма. САД су биле дубоко забринуте ситуацијом на Далеком истоку. Коначна израда атомске бомбе, односно могућност њене употребе, у том тренутку, није била извесна. Према проценама војних стручњака за коначну победу над Јапаном било би још потребно око милион војника. Отуда је и схватљиво прихватање свих совјетских услова и захтева у односу на рат на Пацифику.

Велики ратни савез који је брижљиво и херојски спровео у дело и последње Јалтске одлуке није надживео своју победу. Немачка је капитулирала 9. маја 1945. године, а тачно три месеца после тога, придржавајући се стриктно Јалте, Стаљин је 9. августа објавио рат Јапану. Треба додати да је четири дана пре тога бачена бомба на Хиросиму, а 10. августа на Нагасаки, који је био буквално сравњен са земљом. Јапанска влада прихватила је услове капитулације које су поставили Савезници и 14. августа други светски рат био је завршен. Међутим, то је истовремено дан када дојучерашњи Савезници, који су себе називали „Новим снагама“, „Слободним светом“ и борили се за „прогресивне циљеве, мада недовољно недефинисане, улазе у фазу оштре конфронтације која ће касније прерасти у хладни рат. Страховања политичара о сукобљавајућим интересима Савезника „чим пушке престану да пуцају“ овога пута су се обистинила.

Јалтски састанак представља покушај да се први озбиљни неспоразуми између Савезника реше усвајањем компромисних решења и успостави светски систем у којем би ратна коалиција Великих сила формирана 1. јануара 1942. имала доминантну улогу и у послератном свету. Тако је дошло да је, уместо универзалистичког концепта међународне зајединице, у коме би национална безбедност свих држава, великих и малих, била гарантована од стране међународне организације помоћу демократске процедуре, на Јалти озакоњена хијерархијска структура међународне зајединице која је била обележје XIX века. Великим силама обезбеђен је повлашћени положај у Савету безбедности путем сталности чланова у овом најважнијем органу Уједињених нација, а посебно системом гласања и права употребе вета.

У припремној фази стварања светске организације, на Конференцији у Москви 1943, у Дамбартон-Оксу 1944, па и Јалти, пошло се од уверења да само Велике силе поседују снагу да спрече агресију, да је јединственом акцијом Трију великих сила извојеван рат, па, отуда, да то јединство акције инкорпорисано у светски систем колективне безбедности, може једино обезбедити мир. На тим позицијама учесници конференције на Јалти били су јединствени. Јалта је била проткана у целини идејама домина-

ције Великих сила. Још на првом састанку Стаљин је истакао: „Велика тројица представљају врло ексклузиван клуб у који се улазница плаћа са 5 милиона војника или њиховим еквивалентом. Черчил је у шапи добацио, имајући у виду могућности Велике Британије, „са 3 милиона“. Он је подржао у принципу став Стаљина. Исту мисао изнео је Рузвелт речима: „Мир мора бити писан од стране Трију сила заступљених за овим столом.“ (6)

Међутим, између САД, Велике Британије и СССР постојало је размишљање у питању гласања у будућој светској организацији. Конференција експерата у Дамартон-Оксу није могла да нађе задовољавајуће формуле. Сад и Велика Британија залагале су се да се Савету безбедности, органу коме ће бити поверена главна одговорност за мир у свету и могућност предузимања оружане акције, усвоји следећи гласачки систем: а) просте већине за процедурална питања; б) двотрећинске већине по свим осталим питањима, укључујући ту потврдне гласове сталних чланица Савета безбедности; в) сила која је укључена у спор да буде лишена права вета. Дакле, предложен је систем једногласности великих сила у Савету безбедности по свим мериторним питањима, сем у случају када је један стални члан странке у спору, на бази максиме *Nemo iudex in re sua*. СССР, насупрот томе, залагао се за систем већине гласова по процедуралним питањима, а једногласности по свим осталим питањима, чак и када је један стални члан странка у спору. Разлози оваквог става СССР леже, пре свега, у неповерењу према осталим чланицама и жељи да задржи пуну слободу акције а истовремено спречи да његове акције евентуално буду предмет осуде или колективне акције од стране организације.

Настојања Резултата да приволи Стаљина на еластичнији приступ овом питању остала су безуспешна. У личној поруци упућеној Стаљину још 5. децембра 1944. Рузвелт је истакао да ће Савет безбедности бити ефикасан и ефективан само ако „Велике силе преузму морално вођство, доказујући своју верност принципима правде... Ја дубоко верујем да ће спремност сталних чланова да за себе не траже специјалан положај појачати њихов морални престиж и њихову сопствену позицију као главних чувара будућег мира.“ (7) У одговору од 27. децембра Стаљин је чврсто остао на својим ранијим позицијама. Специјални помоћник Државног секретара САД Полански водио је у Вашингтону 11. јануара 1945. године, разговоре са амбасадором СССР Громиком и тим поводом, поред осталог, рекао: „Јасно је да ће организација имати успеха само ако Велике силе буду имале поверења једна у другу и ако буду деловале јединствено. Али је исто тако јасно да успех организације зависи од поверења малих у велике.... Питање је да ли ће то поверење бити постигнуто: а) инсистирајући на праву вета чак и у спору у коме оне могу бити умешане или б) кроз систем на основу кога ће оне бити вољне да ставе себе, бар у односу на правну или квазиправну процедуру на исту основу као и све друге чланице.“ Громико, ограђујући се да изражава овога пута само

(6) U.S. Dipl. Papers, Publ. 6199, Tripartite Dinner Meeting, Febr. 4, 1945, Livadia Palace, Bohlen Minutes, p. 589.

(7) U.S. Dipl. Papers, Publ. 6199.

свој лични став, показао је одређену еластичност у решењу овог питања. Директор одељења за европска питања америчког Министарства иностраних послова Дан (Dunn) у једном меморандуму поднетом Стетини-усу предложио је да, ако СССР буду апсолутно остале на позицији да вето покрије све случајеве и сва питања, он сматра да треба одложити саста-нак и формирање Уједињених нација, јер би то могло имати негативног одраза на остале чланице УН и тешко би се одразило на дух органи-зације ⁽⁸⁾.

Дискутујући о овом питању на Јалти, на Трећем пленарном састан-ку 6. фебруара, Стаљин је подвукао да он и његови другови у Москви не могу заборавити догађаје из децембра 1939, за време совјетско-финског рата, када је на захтев Енглеске и Француске Друштво народа искључило СССР из ове Организације, мобилисало светско јавно мњење против СССР, па чак предлагао и интервенцију. ⁽⁹⁾ Стаљин се залагао свим си-лама за систем и механизам колективне безбедности у којем моћ бу-дуће светске организације неће моћи да буде усмерена против сталних чланица Савета безбедности, тј. против Великих сила. За време вечере истог дана Стаљин је у здравици истакао: „Било би смешно веровати да једна Албанија може имати исти глас као и три велике силе. СССР је спреман да са САД и Великом Британијом гарантује независност малих, али се никад не би сложио да политика Великих буде подвргнута суду малих.“ ⁽¹⁰⁾ Стаљин је овога пута однео пуну победу.

На Јалти је прихваћен коначно систем двотрећинске већине за сва процедурална питања у Савету безбедности, а систем двотрећинске ве-ћине, уз једногласност великих сила, о свим осталим питањима. Једини уступак који је Стаљин учинио, своди се на уздржавање од гласања стра-не у спору, али само у поступку мирног решавања спорова, а не и при-мене принудних мера. Ова формула, која је садржана у члану 27. Повеље УН на конференцији у Сан Франциску јуна 1945. назива се и данас у литератури Јалтском формулом.

Стручњаци су упозорили на последице које могу произаћи из при-хватања горњег решења. Јер, у овом случају није била реч о једној про-стој гласачкој формули, него о домаћају међународне организације. На самој конференцији на Јалти министар иностраних послова Велике Бри-таније Идн оградао се од овог става и истакао да мале земље неће имати разлога да се придруже светској организацији на тим принципима, и да он лично верује да то неће наићи на подршку у енглеском јавном мњењу ⁽¹¹⁾.

Глас политичара био је јачи. Они нису улазили у филозофска, правна или социолошка разматрања, нити су уопште анализирали сам појам ко-лективне безбедности и његове последице на унутрашње системе држава. Њихови напори на Јалти били су усмерени на практично обезбеђење коо-перативне акције великих у којој би Велике силе имале улогу неке врсте светског полицајца. И док су милиони људи широм света у новој свет-

(8) Ibid.

(9) Международная жизнь, Документи Крымской конференции, Москва, 6/1965, стр. 157.

(10) U.S. Dipl. Papers, Publ. 6199, p. 589.

(11) Ibid, p. 590.

ској организацији видели гаранта трајног мира у свету и пут којим ће се за свагда бити искорењен рат, то највеће зло човечанства, Велика тројица на Јалти нису била опседнута тим илузијама. Решења која су усвојили нису била резултат теоријске анализе будуће светске заједнице него чистог прагматизма. Они нису гајили илузије о вечном или трајном миру. Председник Рузвелт, говорећи о проблему рата, истакао је у дебати на Трећем пленарном заседању да све нације желе да се рат елиминира. Међутим, додао је он: „Ја нисам такав оптимиста да верујем у трајан мир, али сам уверен да је у наредних педесет година мир практично изводљив и могућ.“⁽¹²⁾ По Боленовим забелешкама Стаљин је био близак оваквим схватањима. „Лично осећам обавезу“, истакао је Стаљин, „да се за будуће генерације створи таква организација која би обезбедила мир бар за педесет година“. (13) По совјетским изворима, отварајући Треће заседање у дворцу Ливадија Рузвелт је истаткао: „Наш задатак је да обезбедимо мир у крајњем случају за педесет година“. (14)

Таква решења бацила су у сенку демократска стремљења и демократски правац око којег су мобилисане снаге отпора у току другог светског рата. Образлажући Повељу УН и решења прихваћена на Јалти, Министар иностраних послова Велике Британије, изјавио је пред британским Парламентом: „Јасно је да никаква принудна акција Организације не може бити предузета против Великих сила“. (15)

Ипак, било би погрешно негирати данас сваки значај решења усвојених на Јалти, у погледу светске организације. Уз све своје слабости, створени су предуслови за брзо формирање Организације Уједињених нација, у једном критичком историјском тренутку; да је до њеног одлагања дошло, вероватно никад не би ни била основана, имајући у виду заоштравање односа до којих је дошло после Јалте, а нарочито марта месеца 1946, после чувеног говора Черчила у Фултону који је окупио Запад за хладни рат; Черчил је говорио о све већој опасности коју представља СССР за цивилизацију. Годину дана касније Труман је прокламовао као свету дужност САД да се супротставе „комунистичкој субверзији“. Плодови заједничке победе били би у том случају изгубљени, а последице тога несагледиве.

Са друге стране, усвајање система једногласности великих сила и давање права вета, чак и у ситуацијама ако је велика сила укључена у спор, јесте крајње недемократски потез, али мерен кроз конкретне послератне околности, ипак је спречио доминацију света само од стране једне силе. Чињеница је да је вето имао разарајући ефекат по рад УН, нарочито у првих десет година, када је употребљен више од 60 пута, и на тренутке потпуно паралисао рад Савета безбедности. Али, исто тако је чињеница и да је помоћу вета дошло до узајамне неутрализације моћи Великих сила, у првом реду САД и СССР, тако да ни једна није могла ићи сувише

(12) Ibid, p. 661.

(13) Ibid, p. 666.

(14) Международная жизнь, Документи Крымской конференции, Москва 6/1965, стр. 153.

(15) Gr. Britain, For. Office: A Commentary on the Charter, presented by Secr. of State to Parliament. Miscelloneus No. 9, 1945.

далеко у наметању своје воље. Вето је у ери атомског монопола, и у хладном рату, био нека врста сигурносног вентила који је Савет безбедности довео у стање равнотеже немоћи.

Велике силе су већ почетком хладног рата напустиле систем колективне безбедности, чије су темеље поставили на Јалти, и тежишта својих политика пренеле на регионалне споразуме. Напуштена је и терминологија коришћена у доба рата и на Јалти о „заједничкој одговорности“, заједничкој светској политици“, „заједничким циљевима“ и свака понаособ утврђује своју мисију у свету, своју политику и односе са светом. На Јалти су помињани супротни интереси, а не и различите идеологије, као препрека сарадњи. У првим послератним годинама, кроз цео период хладног рата, идеологија, односно опасност која прети човечанству од „комунизма“, односно „империјализма“ узимана је као оправдање постојања регионалних система безбедности. С тим у вези поставља се једно принципијелно питање, изузетно значајно за даљи развој света као целине. У првој фази изградње светске организације, посебно у фази конституисања колективне безбедности у Дамбартон-Оксу, Јалти и Сан Франциску, појам одбране, индивидуалне и колективне самоодбране и појам безбедности постављени су у јединственој пројекцији, у функцији виших интереса тј. обезбеђења светског мира, на бази поштовања територијалног интегритета свих држава чланица. Заједнички или виши интереси у регионалним системима, постављени у оквирима идеологија, изашли су далеко ван граница одбране и заштите националних интереса и одвели, као што то потврђују безбројни примери из недавне прошлости ка интервенцији, која је понекад прерасла и у рат (нпр. у Вијетнаму).

Регионални системи нису донели свету безбедност, а хладни рат није завршен победом. Ниједна страна није успела да наметне свету своју верзију слободе и демократије. Ирационалност њиховог поимања безбедности одвела их је на терен грозничаве трке у наоружању и концентрације огромне разорне моћи, која нема друге употребне вредности, сем самоубилачке.

После неуспеха система колективне безбедности како је замишљен на Јалти, после неуспеха регионалних система безбедности, који су надоместили универзални, човечанство, или конкретније Уједињене нације, суочене су данас са потребом редеофинисања овог појма. Дилема није нарочито тешка; у атомској епохи, са свим њеним последицама на економском, социјалном и политичком плану, и поред дубоких политичких размимолажења које деле савремени свет, истинска безбедност може бити постављена само на универзалном плану. Искуство за последњих 30 година послужило свакако као драгоцену поуку у овом сложенем задатку онима који буду позвани да изграде нови систем безбедности.

Није само систем гласања и ефективне моћи светске организације био камен спотицања на Јалти; у току дискусије по појединим конкретним питањима испојила су се значајна размимолажења. Политички вакуум у Немачкој, Јапану и сателитским земљама, којег је донела победа, био је застрашујући и за моћне Савезнике, а његово попуњавање новом садржином предмет дијаметрално супротних ставова. Постигнут је начелан

споразум о Немачкој, али он никад није остварен. „Наша је непоколебљива намера“, констатује се у изјави Рузвелта, Черчила и Стаљина о резултатима Јалтске конференције „да уништимо немачки милитаризам... да разоримо и растуримо све немачке оружане снаге... да уклонимо или уништимо сва немачка војна постројења, да уништимо или ставимо под надзор сву немачку индустрију... да подвргнемо све ратне злочинце праведној и брзој казни и изнудимо репарације у природи за уништења извршена од стране Немачке:“ (16) Међутим, распадом војног савеза Савезници из основа мењају своју политику у односу на Немачку. Уместо заједничке политике, Немачка се дели на две засебне државе и укључује у Источни, односно Западни блок — Варшавски и Северо-атлантски пакт и постаје један од најзначајнијих војних чинилаца у једном или другом блоку.

„Ми смо дошли на Кримску конференцију“ констатује се у истом документу, „решени да отклонимо наша размимоилажења у погледу Пољске“ (17) Сва три државника показала су изузетан интерес за ову земљу, полазећи са различитих позиција. По речима Черчила, за Велику Британију Пољска представља питање њене части, јер је његова земља ушла у други светски рат због Пољске. По речима Стаљина, за СССР „Пољска није толико проблем части, него проблем безбедности... питање живота и смрти за Совјетски Савез.“ (18) Није реч само о околности што се Пољска граничи са СССР-ом, Стаљин је подвукао да је у историји Пољска увек била коридор за напад на његову земљу. Само у последње три деценије Немци су два пута прегазили Пољску да би напали СССР. По схватању Стаљина, Пољска не може бити заштићена механички, прокламацијама, него само сопственим снагама на унутрашњем плану, а споља снагом СССР-а. Стаљин се оштро супротставио Черчиловом предлогу да се на самој конференцији сачини листа будуће привремене пољске владе, па је с тим у вези додао: „Многи ме називају диктатором, указују да нисам демократа; ипак, у мени је довољно демократског осећања за то да се не може саставити пољска влада без питања пољака“ (19). Једно од најтежих питања било је питање пољских граница. После дуге и мучне дискусије на Јалти је постигнут споразум само у погледу источне границе, која треба да иде Керзоновом линијом, а о западној граници дистовало се касније у Потстаму. Проблем Пољске није дефинитивно скинут са дневног реда на Јалти, али је и ту Стаљин однео пуну победу. У завршном коминикеу, не помињући ни пољски покрет отпора, ни борбу пољског народа констатује се: „У Пољској је створено једно ново стање као последица њеног потпуног ослобођења од стране Црвене армије“ (20) Стаљин је био изванредан познавалац историје, али и тежак саговорник, спреман увек да одговори истом мером. На инсинуације око Немачко-совјетског

(16) Ујед. Нац., Збирка докумената, стр. 47.

(17) Ibid, стр. 49.

(18) Межа. жижњ... 6/1965, стр. 159.

(19) Ibid, стр. 159—160.

(20) Ујед. Нац. Збирка док... стр. 49.

уговора из 1939. он је додао: „Ја никад не би потписао Уговор са Немачком 1939, да није било Минхена и Пољско-немачког уговора из 1934”.⁽²¹⁾

Једно од најспорнијих питања везано за Јалту је питање зона утицаја. Сасвим је извесно да је такав споразум закључен, али не и питање да ли је то једини тајни споразум између трију лидера. У својству председника САД, Двајт Ајзенхауер је поднео Америчком конгресу нацрт Резолуције 2. марта 1953. у којој се констатује: „Будући да су за време Другог светског рата представници САД, на тајним конференцијама, ушли у разне споразуме у погледу других народа... будући да су лидери Совјетске Комунистичке партије прекршили ове споразуме...” захтева од Сената да одбије примену таквих уговора⁽²²⁾. Овај докуменат очито иде у прилог тврдњи да Јалта није био једини састанак на којем се кројила судбина других народа. У погледу утицајних свера на Јалти је само потврђен споразум постигнут у Москви октобра 1944. између Черчила и Стаљина.

У завршној фази рата, априла 1944. Црвена армија продрла је на Балкан, а јула у Пољску; британска и америчка армија постигле су значајне победе на Западном фронту. Ова ситуација утицала је одлучујуће на дипломатску активност. Маја 1944. британски амбасадор у Вашингтону Лорд Халифакс обавестио је државног секретара за иностране послове САД Кордела Хала о подели Балкана. Халс је био одлучно против овог потеза. И када је Черчил одлучио да оде у Москву октобра 1944, Рузвелт је „опрао руке”. По неким изворима, у првом реду мемоарској грађи, за време боравка Черчила у Москви од 9. до 20. октобра 1944. године детаљно је разрађен, и то на предлог Черчила, план утицајних сфера, по којем је Стаљин оставио одрешене руке Великој Британији у Грчкој, Черчилу у Румунији и Бугарској, а Југославији и Мађарској, однос је постављен 50 : 50%⁽²³⁾. Стаљин је о Московском споразуму известио Рузвелта депешом 19. октобра 1944. у којој поред осталог стоји: „За време разговора постало је јасно да ми можемо, без великих потешкоћа, постићи поравнање наших политика по свим питањима која стоје пред нама.”⁽²⁴⁾ Међутим, званични кругови у САД примили су то са негодовањем. Министарство иностраних послова било је одлучно против сфера утицаја и независних акција, а амерички Конгрес заузео је начелан став о сферама утицаја још 18. новембра 1943. Рузвелт је коначно прихватио ову поделу, али само условно, и дао објашњење да је прихвата само у односу на ратне акције, а не и на послератне утицајне сфере. Дакле, не као политичку поделу, него као програм војне акције.

У материјалима које је припремило Министарство иностраних послова САД за председника Рузвелта, за предстојећи састанак на Јалти, записано је: „Наш став је да, док признајемо корисност споразума за вођење рата, ми не можемо дати нашу сагласност на планове који би се протегнули иза војног подручја и успорили правац шире међународне са-

(21) A. Conte: Yalta, Paris 1964, p. 342.

(22) U.S. Dept. of State, Bulletin, Vol. XXVIII, No 714, p. 353—354.

(23) В. Черчил: Други светски рат, Том VI, Београд 1984, стр. 207.

(24) U.S. Dept. of State, Secret and Personal from Premier J. V. Stalin to President F. Roosevelt, Dipl. Papers, Publ. 6199.

радње.”⁽²⁵⁾ Економски интереси САД у односу на Балкан, додаје се даље у истом документу, „уопште узевши састоје се у брзом повраћају ка трговини на мултилатералној основи”. У другом делу материјала, који садржи препоруке за политику САД у односу на Балкан, констатује се да свака балканска земља представља сепаратни проблем, па отуда и сепаратне тезе о њима. Међутим, експерти из Министарства указују посебно на два питања која заслужују пажњу, будући да могу имати одраза на цео јужни регион Европе. Наиме, „пројекат за унију између Бугарске и Југославије и агитацију за интеграцију Македоније. Оба ова питања у ствари укључују разматрање шеме за балканску федерацију. Британска влада нас је управо информисала да би поздравила такво груписање које би укључило савезничке и непријатељске државе и по могућности и Турску, али неће бити за стварање једне искључиве уније или федерације која би укључила само Југославију и Бугарску, будући да би то отежало шире груписање, изоловало би Грчку и угрозило њене позиције. У погледу Македоније британска влада је вољна да пристане на формирање македонске државе као федералне јединице у Југославији, али само на територији која је и раније припадала Југославији, остављајући делове бугарске и грчке „Македоније”, односним земљама. Британија је такође обавестила о овом ставу Совјетску владу”.⁽²⁶⁾ На крају овог документа констатује се да су размишљања у Министарству иностраних послова САД „на линији британских схватања”.

У званичним документима са Јалте објављеним много година после Јалте, а ни у завршној коминикеу са Конференције који је одмах био доступан јавности, нигде нема ни речи о интересним сферама. Југославија се помиње само у вези са споразумом Тито-Шубашић којег би одмах требало извршити и образovati једну нову владу на основу тог споразума. У погледу бугарско-југословенских односа констатује се да је дошло „до измене гледишта по питању пожељности једног југословенско-бугарског уговора о савезу. Било је спорно да ли се у једној држави која се још налази под режимом примирја може дозволити да закључи један уговор са другом државом. Господин Идн је предложио да се бугарска и југословенска влада обавесте да се то не може одобрити. Господин Стетиниус је предложио да британски и амерички амбасадор расправе даље ствар са господином Молотовом у Москви. Господин Молотов се сложио са предлогом господина Стетиниуса.”⁽²⁷⁾

Међутим, у извештају који је Рузвелт поднео Конгресу о резултатима конференције помињу се „тешко дефинисане идеје о сферама утицаја, неспојиве са базичним принципима међународног права.” Говорећи са одушевљењем да су се изјаловиле и последње наде Хитлера о распаду коалиције, затражио је од Конгреса и америчког народа да потврди резултате Кримске конференције. Рузвелт је закључио речима: „Уверен сам да на основу споразума постигнутог на Јалти Европа ће бити много ста-

(25) Ibid, Briefing-Book Papers, January 1945.

(26) Ibid, Briefing Book Paper, General Balkan Policy, Jan. 1945.

(27) Ујед. Нац. Збирка док. ... стр. 54—55.

билнија него икад раније". (28) Черчил је у свом говору пред Доњим домом британског парламента, 27. фебруара 1945. истакао да је Конференција трију сила на Криму била суочена са „стварношћу и тешкоћама на тако један изузетан начин да резултати представљају један државни акт, о коме Парламенат мора формално изразити своје мишљење... Конференција на Криму повезала је Савезнике чвршће него икад раније у војној и у политичкој сфери". Највећи део свог извештаја посветио је проблему Пољске, затим ситуацији у Италији, на Блиском истоку, о односима Грчке и Велике Британије, не помињући остале балканске земље, нити сфере утицаја." (29) Међутим, неколико месеци касније, на питање у Доњем дому једног члана овог тела, да ли је на Јалти ушао у тајне споразуме, Черчил је 7. јуна у Доњем дому изјавио: „Није било тајних споразума, али разговори, наравно, вођени су на веома интиман начин и ја нисам спреман да кажем да све о чему је дискутовано на Јалти може бити предмет вербалног извештаја. Ја не прихватам становиште да је апсолутно нужно да никад, ни у којој прилици не буде тајних клаузула у појединим споразумима, под условом да о томе буде извештен кабинет." (30) Заобилазним путем Черчил је вешто избегао да прецизно одговори на постављено питање. У совјетској архивској грађи о Кримској конференцији, која је постала доступна јавности, тек 1965. године, нема ни речи о сферама утицаја.

Но, апстрахујући различита тумачења, па и сумње, основане и неосноване, треба истаћи да се споразуми те врсте не могу, са правне стране, не сматрати правоваљаним. Основно правило уговорног права јесте да уговори представљају закон само за странке које су га закључиле. У погледу трећих, уговор не може да раба ни права, а ни обавезе — *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*. Са друге стране, садржина тих споразума излази из оквира међудржавних аранжмана на које су били овлашћени лидери трију земаља, на основу својих сопствених уставних одредаба. Споразум који су постигли у погледу будуће светске организације био је прелиминарне природе, а озакоњен је и стекао правну снагу тек на Конференцији у Сан Франциску, односно ратификовањем Повеље УН од стране својих влада. Споразуми по конкретним питањима, постигнути на Јалти, укључујући и спорне зоне утицаја, али изузимајући споразуме у односу на војне акције, никад нису остварени, не само зато што нису уобличени накнадно у прописану форму и подвргнути прописаној процедури него, пре свега, због одлучног отпора који су пружили народи тих територија. Управо у том отпору против јалтских решења треба тражити корене несврстане политике. Одлучан став Југославије да гради социјализам према потребама својих народа несумњиво то потврђује. Па и корени независне француске политике потичу из тих дана. Провизорна француска влада, сазнавши тајним каналима о састанку Тројице на Јалти, известила је

(28) U.S. Dept. of State, Bulletin, Vol. XII, No. 279, March 1945, Report on the Crimea Conference, Message of the President to the Congress.

(29) W. Churchill's War Speeches, Results of the Three Power Conference, A Speech to the House of Commons, Febr. 27, 1945, pp. 44—66.

(30) Ibid, p. 169—170.

владу САД да се неће сматрати везаним ни једном одлуком донетом без њеног учешћа.

Погрешно је тражити у Јалти почетак модерног периода утицајних сфера. Могло би се тврдити управо обрнуто; Јалта представља крај једне епохе која нестаје са свим њеним митовима. Хладни рат није имао у својој основи зоне утицаја, него је полазио од глобалне политике и једне и друге стране, али је дефинисао зоне одбране на бази равнотеже терора и нукларног паритета.

Догађаји за последњих тридесет година недвосмислено потврђују да су биле погрешне претпоставке Великих сила да оружје и дипломатија могу да зауставе човечанство које тежи новим формама и новој садржини свог социјалног постојања. Неоспорна је, такође, чињеница, и то потврђује послератно искуство, нарочито у односу на Азију, да се оружјем може одгодити процес промена, да се тај процес може учинити изузетно болним, али га је немогуће зауставити.

Тридесет година после Јалте остаје спорно само једно питање: да ли су Три велика државника имала уопште јасну визију о послератном свету?

Др Смиља Аврамов

РЕЗЈУМЕ

Тридесет лет после Јалты

Автор описувае сабытия и оостояательства, приведшие к Крымской конференции в Ялте в феврале 1945 года, указывая, что встреча представляет неудачную попытку разрешить первые серьезные расхождения между Союзниками путем принятия компромиссных решений и установить мировую систему, в которой бы военная коалиция Великих держав играла господствующую роль. Ялта узаконила иерархическую структуру международного сотрудничества, характеристичную для XIX века, предоставив привилегированное положение Великим державам в Совете Безопасности, в частности, с помощью системы голосования и права наложения вето. В связи с этим автор подробно анализирует противоположные точки зрения Рузвельта, Сталина и Черчилля, а также путь, приведший их к принятию „Ялтинской формулы“.

Такая позиция, по словам автора, представляет собой отступление от демократических начал, провозглашенных во время войны, но не снижает полностью значение их встречи. При всех слабых сторонах, в Ялте, в ответственные исторические дни, были осуществлены предпосылки для учреждения Организации Объединенных Наций. Если бы учреждение ООН было отложено, по всей вероятности, до ее образования так и не пришли бы, имея ввиду обострение отношений, происшедшие после встречи в Постдаме и в начале 1946 года после речи Черчилля в Фултоне. Относительно права наложения вето, автор считает, что оно сказалось губительно на деятельность Объединенных Наций, но все же в конкретных послевоенных условиях, существовавших в мире, оно до известной степени нейтрализовало мощь противной стороны и навязывание односторонних решений.

В Ялте были подтверждены решения о сферах влияния, принятые в октябре 1944 г., представляющие и в наши дни один из самых спорных вопросов, связанных с Ялтой. В сопротивлении против решений, принятых в Ялте по данным вопросам, автор усматривает корни политики неприсоединения. Решительная позиция Югославии в вопросе строительства собственной общественно-экономической системы, отвечающей потребностям своего народа, вне сомнения является подтверждением этому. И корни независимой политики Франции автор обнаруживает в тех же днях. Временное французское правительство, узнав о встрече Великой тройки, уведомило 16 января 1945 года правительство США, что оно не считает себя связанным ни с одним из решений, принятым без его участия.

SUMMARY

Thirty years after Yalta Conference

The author describes the events and circumstances which preceded the conference in Yalta, Crimea, in February 1945, pointing out that it represented an unsuccessful attempt to solve the first serious misunderstandings among the Allies by adopting the compromise solutions and establishing such world system where the war coalition of the Great Powers would play a predominant role. The Yalta Conference has legalized the hierarchical structure of the international community, characteristic for the XIX century, through the privileged position of the Great Powers in the Security Council, manifested through the voting system and veto right. In connection with that, the author thoroughly analyses the antagonistic attitudes of Roosevelt, Stalin and Churchill and the road that led to the final adoption of the «Yalta Formula».

This attitude represents, in the author's opinion, a retreat from the democratic principles proclaimed during the war, but does not entirely deny the significance of the Conference. Preconditions for the creation of the Organization of United Nations in the critical point of the history were realized at the Yalta Conference, regardless of all the weaknesses. If any delay had taken place, the establishment of the UN would probably not had happened, having in mind the stining of relations which occurred after the Postdam Conference and at the beginning of 1946, after the Churchill's speech in Fulton. As far as the veto right is concerned, the author considers that it had a devastating effect upon the United Nations, although it had also, in the postwar conditions, neutralized to a certain extent the power of the opposite side and imposition of the one-sided solutions.

The decisions on the spheres of influence, that were made in October 1944 and confirmed in Yalta, have represented up to the present moment one of the most controversial questions in connection with the Yalta Conference. The author finds the roots of the non-alignment policy in the resistance to the solutions of the Yalta Conference on these questions. The decisive attitude of Yugoslavia to build its social and economic system according to the needs of its nations is certainly the confirmation of that fact. The author is also looking for these days to discover even the roots of the independent policy of France. The provisional French government, having learned about the meeting of the Great Three, informed the government of the USA on January 16, 1945, that it would not consider itself bound by any decision made without its participation.

RESUME

Trente ans après Yalta

L'auteur a décrit les événements et les circonstances qui ont précédé à la conférence en Crimée — à Yalta, en février 1945, en soulignant que cette réunion représente une tentative infructueuse de régler les premiers désaccords de plus d'importance entre les Alliés, en adoptant des solutions de compromis et en établissant un système mondial dans lequel serait assure à la coalition des Grandes puissances un rôle prédominant. Yalta a légalisé la structure hiérarchique de la communauté internationale, caractéristique pour le dix-neuvième siècle, par la position privilégiée des Grandes puissances dans le Conseil de sécurité, en particulier par le système de votation et le droit de veto. A ce sujet l'auteur a fait une analyse détaillée des attitudes opposées de Roosevelt, Staline et Churchill et de la voie par laquelle on est arrivé définitivement à l'adoption de la « formule de Yalta ».

Une telle attitude représente, selon les termes de l'auteur, le renoncement aux principes démocratiques proclamés en temps de guerre, mais ne nie pas entièrement l'importance de la réunion. Malgré toutes les faiblesses à Yalta sont réalisées les hypothèses pour la formation de l'Organisation des Nations Unies à un moment historique critique. Si un ajournement avait eu lieu il est très probable que cette institution n'aurait pas été créée, en prenant en considération l'aggravation des rapports qui se sont ensuivis après la réunion à Potsdam et, au début de l'année 1946, après le discours de Churchill à Fulton. En ce qui concerne le droit de veto l'auteur considère qu'il a un effet destructif sur les Nations Unies, mais il a quand même dans les conditions concrètes d'après-guerre neutralisé, jusqu'à un certain point, le pouvoir de la partie opposée et les tentatives d'imposer des solutions unilatérales.

A Yalta on été confirmées les décisions relatives aux sphères d'influence, adoptées en octobre 1944, qui représentent encore aujourd'hui des questions les plus controversées qui se rattachent à Yalta. Dans la résistance contre les décisions de Yalta sur ces questions l'auteur trouve les racines de la politique non-alignée. L'attitude ferme prise par la Yougoslavie d'édifier son système socio-économique, selon les besoins de ses peuples, confirme incontestablement ce fait. De même, les racines de la politique française indépendante l'auteur essaye de trouver dans ces jours. Le Gouvernement français provisoire, en apprenant que la réunion des Trois Grands doit avoir lieu, a informé le Gouvernement des Etats-Unis le 16 janvier 1945 qu'il ne se considérera pas lié par aucune des décisions prises sans sa participation.